

BAZI HALK ANLATILARI VE DİNİ METİNLERE GÖRE KAHRAMANIN MUCİZEVİ (BABASIZ) DOĞUMU

Selahaddin BEKKİ*

Özet

Türk inanış ve düşünüş sistemine göre hakanlar ve büyük kahramanlar, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olarak kabul edilirler. Onlar, Tanrı katında yaratılmış ve kutsal nesnelere vasıtasıyla yeryüzüne indirilmişlerdir.

Bu çalışmada, kahramanların babasız olarak dünyaya gelişleri, *sine concubitu* gebelik olgusu bağlamında ele alınmış ve söz konusu kavram, Türk kültürünün yakından tanıdığı "mucize" kavramıyla karşılanmıştır. Bazı destan ve halk hikâyelerinde karşımıza çıkan kahramanların da, mucizevi bir şekilde dünyaya geldikleri bilinmektedir. *Sine concubitu* hamile kalma olayında ise, doğumu yapan kadının bekâr olması ya da hamile kaldığı dönemde temel öge olarak babanın/erkeğin bulunmaması söz konusudur. Bu durumda Tanrı menşeli bir takım nesnelere (ışık, nur, kan, kanlı abdest suyu, buğday tanesi, et parçası, buz parçası vs.) rahme bir şekilde girip kadını dölediği görülür. *Sine concubitu* gebelik, yalnızca ilahi bir nesneyle temastan sonra gerçekleşebilir.

Bu çalışmada, Türk destan, masal, hikâye, efsane, menkıbe, mevlit vs. metinlerindeki *sine concubitu* gebelik olgusu, tanrısal simgecilik bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sine concubitu, tanrısalılık, Hz. Meryem, Hacı Bektaş Veli, nefes evladı, halk anlatısı.

MIRACULOUS (FATHERLESS) BIRTH OF A HERO ACCORDING TO SOME FOLK TALES AND RELIGIOUS TALES

Abstract

According to Turkish beliefs and thoughts kings and great heroes are considered as representatives of God on earth. They have been created in the sight of God and have been sent to earth through sacred objects.

In this work "sine concubitu" fatherless birth of heroes were taken in the context of pregnancy as the "miracle" concept which is familiar with Turkish culture. In some epics and folk tales, heroes come to the world in miraculous way. Some heroes come to world from very advanced

* Yrd. Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü.

age parents who cannot have a child by biological way, and in this kind of birth, eating an object or some magical offerings, making a vow are effective. In order to be pregnant by sine concubitu, procreator must be single, in other words the man must not exist as a fertilizing agent. In this circumstance, basic fertilizing object to be pregnant must enter the womb and fertilize it. To be pregnant as sine concubitu can only happen by a holy contact. In this work, sine concubitu in Turkish epics, tales, legends, sagas, holy birth poets etc. will be examined according to divine symbolism by divinity context.

Keywords: Sine concubitu, divinity, Virgin Mary, Hacı Bektas Veli, son of breath, folk narrative.

Giriş

İnsan, kendisini tanımaya/tanımlamaya başladığı dönemlerden itibaren çevresinde algıladığı bütün varlıklar ve tabiatıyla kendi kökeni üzerinde de düşünmüş ve çeşitli düşünceler üretmiştir. İnsanoğlunun kendisi, algıladığı her türlü canlı ve cansız varlıklar ile evrenin oluşumuna ilişkin ortaya koyduğu tasavvurlar, mit olarak tanımlanır. İnsanın kendi kökeni hakkında ürettiği mitleri M. Öcal Oğuz, Xavier Yvanoff'tan naklen şöyle sıralamaktadır: “1) Yumurtadan türeme, 2) Sudan türeme, 3) Gökten inme, 4) Kozmik bir devin parçalarından türeme, 5) Toprakdan türeme, 6) Taştan türeme, 7) Metalden türeme, 8) Ağaçtan türeme 9) Bitkiden türeme, 10) Meyveden türeme 11) Çiçekten türeme (Oğuz, 2007: 1538-1542).” Türklerin değişik boylar hâlinde kendi kökenlerine ve çeşitli nesnelere (taş, ateş vs.) ilişkin ortaya koyduğu türeyişle ilgili anlatıları da oldukça renkli ve zengindir.¹ İnsanın yaratılışına ilişkin tespit edilen anlatılarda, yaratma eyleminin çoğunlukla Tanrılar tarafından gerçekleştirildiğine vurgu yapılmaktadır. Bazı anlatılarda ise, Ebubekir bin Abdullah bin Aybek ed-Devadari'de olduğu gibi ilk erkek ve kadının yaratılışında bir yaratıcıdan bahsedilmez.² İlk Türk atasının dört unsur vasıtasıyla kendiliğinden oluştuğu dile getirilir (Koçak, 2006: 1401-1413). Kendiliğinden oluşma ve bir yaratıcının doğrudan yaratma eylemine müdahil olmadığı türeyişle ilgili anlatılarda ise yaratıcının birtakım simgeler vasıtasıyla yaratma eylemine dolaylı olarak katılması söz konusudur.

Türklerin türemelerine ilişkin anlatılar, Bahaeddin Ögel (1993: 13-108) başta olmak üzere Dursun Yıldırım (2000: 61-149), F. Sema Barutçu Özönder (1999: 65-92) ve Jean-Paul Roux (2005: 272-364) gibi araştırmacılar tarafından vukufu ele alınmıştır. Bu çalışmada, peygamber, veli, hakan, destan kahramanı ve şaman gibi olağanüstü özelliklerle sahip kişilerin dünyaya gelmelerine aracılık eden tanrısal simgeler (ışık, nur, kan, kanlı abdest suyu, buğday tanesi, et parçası, buz parçası, vs.), Türk destan, masal, hikâye, efsane, menkıbe ve mevlit metinlerinden hareketle “sine concubitu [dölleyici bir erkek olmaksızın bir kadının hamile kalması (Reux, 2000: 275)]” gebelik olgusu ve tanrısal simgecilik bağlamında ele alınmıştır.³

Evensel bir motif olarak karşımıza çıkan *sine concubitu* gebelik türünün en eski örneklerinden biri Buda'nın mucizevi doğumudur:

“Buda, insan olarak doğmadan önce Veda tanrılarının yaşadığı 33'üncü Tuşuta (Tushita) cennetinde yaşamaktaymış. Bu sırada kendisine gelen bir esinle yeryüzünde insan olarak doğmak zorunda olduğunu anlamış. Ayodhaya denilen yerde hüküm

süren İkshavaku sülalesinin bir kolu olan ve Kşatriya kastına bağlı Suddhona ailesinin bir bireyi olarak doğmaya karar vermiş. Buda'nın annesi sarayında uyurken bir rüya görmüş. Rüyasında çevresine nurlar saçarak gökten bir beyaz fil yanına inmiş ve sağ böğründen karnının içine girmiş (Ruben, 2000: 81-82)."

Türk Şaman metinleri, Şamanların türemelerine ilişkin verdikleri bilgilerde de "gene doğum"dan bahsederler: Aaca Şaman, normal bir insan olarak doğup öldükten sonra esrareniz güçler tarafından mezarından çıkarılır ve Şamanların türediği, tepesi göğe uzanan dalları karlarla örtülü bulunan bir ağacın en üst yerine konur. Burada bir geyik tarafından üç yıl süreyle beslenen Aaca Şaman, üç yılın sonunda, "Onun vakti tamamdır. Onu aşağı götürün, bir kadının rahmine koyun. Orada doğup büyüyün ve kutsal günlerde bile adının anılmasından sakınılan Aaca Şaman olsun (Bayat, 2004: 55)." diye bir ses duyar. Şarkılar ve hayır dualarla orta dünyaya götürülen Aaca Şaman, bundan sonra başına nelerin geldiğini hatırlamaz. Yalnız beş yaşına geldiğinde, evvelce nasıl doğup büyüdüğünü, yukarı dünyada yeniden nasıl oluştuğunu hatırlar (Bayat, 2004: 55). Burada, insanın (Aaca Şaman) Tanrı katında yaratıldığı ve bir vasıtayla -ki bu vasıta genellikle ağaç olarak karşımıza çıkar-yeryüzüne indirildiği, bir kadının rahmine yerleştirilmek suretiyle de normal insanlar gibi dünyaya getirildiği anlaşılmaktadır. Aaca Şaman'ın yukarıda anlatıldığı şekilde dünyaya gelmesinde Budizm'in etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Lord Raglan, kahramanın biyografisini çözümlediği "Geleneksel Kahraman Kalıbı (1998: 126-138)" adlı çalışmasında kahramanın dünyaya gelişini, "Kahramanın anne rahmine düşüş şartları olağan dışıdır ve kahraman aynı zamanda bir tanrının oğlu olarak kabul edilir."⁴ şeklinde verir ve incelediği kahramanlardan Perseus'un, Zeus'un Demae'yle altın yağmuru şeklindeki ilişkisinden; Dionysus'un, annesi Semele'nin Zeus'un şimşek şeklindeki görüntüsüne dayanamayıp yıldırım çapmasından; Joseph (Yusuf)'in ise annesinin "adamotu" yemesi sonucu dünyaya geldiklerini belirtir (Raglan, 1998: 126-138).⁵

Dinler tarihi söz konusu olduğunda, şüphesiz en şöhretli babasız doğum hadisesi Hz. İsa'nın dünyaya gelmesidir. Kuran-ı Kerim'de, Meryem suresinin 16-30. ayetleri bu konuya ayrılmıştır. Müfessirler, ayetlerin meallerinden sonra şöyle bir açıklama getirir: "Allah ona çocuk bağışlamak üzere Cebrail'i göndermiş, Meryem'in meleği asıl şekliyle algılaması mümkün olmadığı için onu eli yüzü düzgün bir insan kılığında göstermiştir (Karaman, 2007: 596)." Müfessirlerin buradaki yorumunu, tanrısallığın somutlaştırılması şeklinde algılamak gerekir.

İncil'de de Hz. Meryem'in "kutsal ruh"tan gebe kaldığı dile getirilmektedir (Matta I/18-25, İncil 1995: 5-6).⁶

Karaçay-Malkar Nart destanı kahramanlarından Debet, annesi Akbiyçe'nin gökten inen bir melek ile ilişkisinden dünyaya gelmiştir. Bu yüzden destan, Debet'i "Salımcı ulu Debet Batır (Melek oğlu Debet Batır)" olarak anar (Tavkul, 2001: 166-190).

Türk Şamanlarının menşesine ilişkin anlatılarda da yukarı dünyada yaşadığı tasavvur edilen tanrıların çocukları, zaman zaman insan suretinde orta dünyaya inerek ileride ünlü

birer şaman olacak kişilerin babası olma rolünü üstlenirler: Mıtaş Yakutları arasında meşhur olan Caavay Biçikiy ile Ökökyuleey Örgön adlı şaman kardeşler, yukarı dünyada yaşayan Hara Suor'un oğlunun bakire bir kızla ilişkisinden doğmuşlardır (Bayat, 2004: 57-58).⁷

Hem Buda'nın hem Hz. İsa'nın hem de birtakım şamanların doğumuna dikkat edildiğinde, bunların yoktan var olmadığı, mutlaka bir dölyatağına bir de dölleyici nesneye ihtiyaç olduğu görülmektedir. Doğuma olağanüstülüğü veren de dölyatağına bir şekilde giren nesnenin (ışık, nur, kan, kanlı abdest suyu, buğday tanesi, et parçası, buz parçası vs.) özgünlüğü veya döllemenin çevresi ve koşullarıdır (Roux, 2000: 275).

Evrensel bir motif olarak karşımıza çıkan ışık, birçok kültürde güneş/ışık tanrısı olarak bilinmektedir. Türk kültüründe de önemli bir yeri olan ışığın mitlerden günümüze halk inanışlarındaki yeri Bahaeddin Ögel (1993: 43, 44, 132, 414, 558), İsmail Taş (2002: 113-115) ve Mehmet Naci Önal (2007: 145-158) gibi araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Türklerin türeyiş destanlarında, ilahi menşeli olduğu düşünülen ışığın önemli bir yeri vardır. Işık, gök (Tanrı) ile olağanüstü bir şekilde dünyaya gelen kişi/kişiler arasında kozmik bir iletişim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Işık, Tanrı katında yaratılan insan/insanların oradan yeryüzüne indirilmesinde kutsal bir vasıta. Oğuz Kağan destanının Uygur harfli nüshasında Oğuz'un ilk eşi, bir ışık huzmesi içinde yeryüzüne indirilmiştir (Sakaoğlu ve Duymaz, 2003: 221).⁸ Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin "Tarih-i Cihan Güşa" adlı eserine göre, Tula ve Selenga ırmaklarının birleştiği Kamlancu denilen yerde bir dağ vardır ve o dağa bir gün gökten bir ışık iner. Işığın düştüğü yer gündün güne büyümeye başlar. Burada beş ayrı çadır oluşur. Bu beş çadırda beş çocuk bulunur (Cüveynî, 1988: 116-117). Uygurlar, bu beş çadırda bulunan çocuklardan akıl, bilgi ve vücut güzelliği bakımından diğerlerine göre üstün olan Buku'yu kendilerine han seçerler. Çin kaynaklarının, Uygurların türeyişi hakkında verdiği bilgiler de Cüveynî'yi doğrular mahiyettedir (Atsız, 1997: 78).

Tıva kahramanlık destanlarından "Arı-Haan'daki çocuk, ana ve baba olmaksızın ırmak ve taygayla aynı karede yer alan yalnız bodur bir ağacın gövdesinde beliren ve zamanla büyüyen bir urdan dünyaya gelmiştir (Ergun ve Aça, 2005: 99)." "Yalnız, bodur ağacın gövdesinde beliren urdan dünyaya gelişle anasız ve babasız bir şekilde doğum da çocuğun tanrısallığına işaret etmektedir (Ergun ve Aça, 2005: 100)." Altın Arığ destanında da Altın Arığ'a talip olan Ay Kara Taş, kendisini tanıtırken anasız ve babasız bir şekilde dünyaya geldiğini söyler: "Yeryüzünün zirvesi Kara dağın üstünde / Altı zirveli kara kayanın içinde / Kendiliğinden yaratılmış / Ay Kara Taş... (Özkan, 1997: 235)."

Oğuz Kağan'ın ilk eşinin ışık huzmesi vasıtasıyla yeryüzüne indirilmesi, Uygurların ataları kabul edilen Buku ve kardeşlerinin de ışık aracılığıyla dünyaya gönderilmeleri, Arı-Haan'ın "bodur bir ağacın gövdesinde beliren ve zamanla büyüyen bir urdan dünyaya gelmiş olması" ile Ay Kara-Taş'ın "kara kaya içinde kendiliğinden yaratılması" tanrısallığın üç farklı şekilde tezahür ettiğini göstermektedir. Yukarıda da değindiğimiz üzere ışık, Tanrı katında yaratılan insan/insanların oradan yeryüzüne indirilmesinde kutsal bir vasıta olarak karşımıza çıkmaktadır. Arı-Haan'ın yeryüzüne indirilmesinde ise vasıta görevi ağaca yüklenmiştir. Arı-Haan'ın "bodur bir ağacın gövdesinde beliren ve zamanla büyüyen bir urdan dünyaya gelmiş

olması” onu, ağacın doğurduğu anlamına gelmez. O, Tanrı’nın yarattığı ilk insandır ve kutsal ağaç aracılığıyla gökten, yani Tanrı katından yeryüzüne indirilmiştir (Aça, 2009: 59-75).⁹ Ay Kara Taş’ın yeryüzüne gelişine ise dağ (kara kaya) aracılık etmektedir.

Orta Türklerde çok yaygın olan “Cengizname”de adı geçen Ülemâlik de mucizevi güzelliği ve güneş/ışıkta hamile kalışıyla dikkatimizi çekmektedir: Evvel zamanda Akdeniz’de Malta denilen bir şehir vardır. Şehrin hâkimi Altın Han ve eşi Körleviç’in güldüğünde kuru ağaçta yaprak bitiren, kuru yere baktığında ölüyü diriltiren, saçını taradığında inci dökülen, tükürdüğünde altın, gümüş bitiren çok güzel bir kızları olur. Kızın adını Ülemâlik Körkli koyarlar. Kızı hiç kimseye, aya ve güneşe göstermeden kırk kulaç yüksekliğindeki bir taş sarayda dadılara emanet ederler. Ay ve güneş ışığından korunarak büyütülen Ülemâlik, bir gün güneşin nasıl bir şey olduğunu merak eder. Dadılardan pencereleri açmasını ister. Güneş ışığı odaya dolunca Ülemâlik kendisinden geçer. Uyandığında, kursağından güneş ışığının girerek kendisini hamile bıraktığını söyler. Durumu öğrenen babası, kızını bir gemiye bindirip Tün Denizi’ne salar (Şişman, 2009: 20).

Daha sonra Ülemâlik Körkli, kendisini bulan Tumaül Mergen’le evlenir. Tumaül Mergen çadır kurup o gece Ülemâlik Körkli ile yatar. Kız, karnında çocuk olduğunu söylediği hâlde Tumaül Mergen onu dinlemez ama kızın bakire olduğunu anlayınca ona olan sevgisi daha da artar. Bir zaman sonra Ülemâlik Körkli, mucizevi bir şekilde hamile kaldığı çocuğu doğurur. Doğan çocuğa Duyın Bayan adını verirler. Duyın Bayan, Altın Han soyundan Tökli Han’ın kızı Alango ile evlenir. Bu evlilikten üç çocukları olur: Bodonçar, Kağınçar ve Salçut. Duyın Bayan, on dokuz yıl hanlık yapar ve ölümünden üç gün önce halkını bir araya toplar ve onlara şunları söyler:

“Ecel yetişip gelse, ilaç çare olmazmış. Ben, aldığım hatun Alango ile birlikte ölürüm derdim. Şimdi ecel geldi ben ölüyorum, sizler kalacaksınız. Şimdi sizlere, ey halkım vasiyetim olsun. Bu benden doğan üç oğul Bodonçar, Kağınçar ve Salçut; bunlar yurt tutmaya layık değiller. Şimdi yine ey halkım, ben öldükten sonra hatunum Alango’ya döl olup inirim, o zaman bu yurda layık iyi bir oğul peyda olur. Ey halkım, şüphesiz onu koruyasınız. Şimdi yine işaretim odur ki ben öldükten sonra güneş olur aşığı inirim, kurt olur çıkarım. Beni bu şekilde biliniz (tanıyınız)” dedi. Bu sözleri halka vasiyet kıldıktan sonra Duyın Bayan dünyadan geçti, gitti (Şişman, 2009: 71).

Belli bir zaman sonra Alango, yukarıda anlatıldığı şekilde hamile kalır ve doğan çocuğa “Cengiz” adını verirler (Şişman, 2009: 74).

Dinler tarihi araştırmaları, tanrılığın en uygun vahyinin ışıkla gerçekleştiği konusunda ağızbirliği içindedir. Dolayısıyla yıldız ışığı da tanrıların geçici ya da sürekli ulaşı, yeniden doğuşu ya da tezahürü olarak ayrıcalıklı insanların doğumunda etkili olmuştur (Roux, 2000: 278):

“Nartların demircisi Debet, bir gün dağlarda demir filizi toplarken gökten bir yıldızın kayarak yeryüzüne düştüğünü görür. Üç gün, üç gece yürüyerek yıldızın düştüğü yere ulaşır. Yıldızın düştüğü yerde derin bir çukur açılmıştır. Çukurun ortasında küçük bir çocuk boynundan yakaladığı dişi bir kurdun sütünü emmektedir. Debet, o çocuğu

arak Nartların ülkesine getirir. Kayan bir yıldızla yeryüzüne gelen ve kurt sütüyle büyüyen bu çocuğa, Nartlar “Örümek” adını verirler. Örümek büyür ve Nartların lideri olur (Tavkul, 2001: 166-190).”

Fahrettin Kırzioğlu'nun naklettiği Diyarbakır'dan derlenen bir efsanede de ejderhaların ortaya çıkması, ceylanların Ülker yıldızından hamile kalmaları hadisesine bağlanır:

“İlkbaharda şehrin (Diyarbakır) batı güneyindeki meşhur Karacadağ (1919 m) üzerinde toplanan bulutlar arasındaki ‘ejderha’nın aslı ve görünüşü şöyledir: Gazal de denilen ceylan/ceyran sonbaharda ‘ülker yıldızı’nı görünce gebe kalır. Baharda doğduğu sırada bunlardan binde biri bazan torba şeklinde kapalı tulum gibi bir şey doğurur ve gerisine dönüp göz ucuyla yavrusuna bakarken bu hali gören ana ceylan birden bire ürkerek arka ayaklarıyla bu tulumu bir çifte savurur. Anasından çifte yiyen bu torbadaki yavru birdenbire büyüyerek ejderha kesilir. Sonunda gökten gelen melekler bu hayvanı alıp bulutlar arasına götürürler (Kırzioğlu, 1953: 697-698).”

Türklerin İslamiyeti kabul etmeleri, yabancı olmadıkları ışık motifini, “nur” a çevirmelerinde kolaylık sağlamıştır. İlk Müslüman Türk hakanı Satuk Buğra'nın kızı Âlâ Nur'un hikâyesi bu bakımdan ilgi çekicidir. Menkıbeye göre Âlâ Nur, Allah'ın arslanı kabul edilen Hz. Ali'nin parlak bir ışık şeklinde tezahür etmesi sonucu gebe kalmıştır.¹⁰ Âlâ Nur'un Hz. Ali'den gebe kalışının zaman ve mekânla kayıtlı olmadığı, Hz. Ali'nin Âlâ Nur'dan yaklaşık üç yüz yıl önce yaşadığı düşünülürse bir ölçüde izah edilebilir.

Türk-İslam anlatıları, nur kavramı ile nefes evladı inancına yabancı değildir. İslam inancında Allah (c.c.) insanlığın babası Hz. Âdem'i yaratmadan önce Hz. Peygamberi nur olarak yaratmıştır. Buna nübüvvet nuru/simgesi denir:

“Hz. Havva, Şis'e hamile olunca alnında parıldamağa başlayan nur, Şis'i doğduğu zaman onun alnına geçmişti. Âdem Aleyhisselam, bundan, Şis'in kendisinden sonra yerini tutacağını anlamıştı. Şis Aleyhisselamın alnında parlayan Peygamberlik Nur'u, zevcesine, oğlu Enuş doğduğu zaman da Enuş'un alnına, ondan da oğlu Kayna'nın alnına geçmiş, asırlar boyunca alından alına geçmiş durmuş ve nihayet Abdumuttalib'den Abdullah'a, ondan da Muhammed Aleyhisselam'a geçip son temelli sahibinde karar kılmıştır (Köksal, 2004: 67-68).”

Alevi-Bektaşiler, bu nurun Abdumuttalib'de ikiye bölündüğünü ve bir parçasının peygamberimizin babası Abdullah'a, bir parçasının da Ebu Talip vasıtasıyla Hz. Ali'ye geçtiğine inanmaktalar. Bu inanışa göre nübüvvet nuru, Hz. Ali'den çocukları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin vasıtasıyla “on iki imam” a geçip son imam Mehdi ile mağarada sır olduktan sonra Hünkâr Hacı Bektaş Veli'de tekrar zuhur etmiştir.¹¹

Hz. Abdullah'ta görülen nurun Hz. Âmine'ye geçişine ilişkin birtakım anlatılar mevcuttur. Türk-İslam geleneğinde ayrı bir yeri olan mevlitlerden Hacı Mustafaoğlu Za'ifi'nin “Mecma'ü'l-envar” adlı eserinde, nübüvvet nurunun Âmine'ye nasıl geçtiği “Yemen Padişahının Kızı” başlıklı bölümde şöyle hikâye edilmektedir:

“Yemen padişahının çok okuyan bilgili kızı, bir kitapta Mekke’de falan yıl, falan gün bir peygamberin zuhur edeceğini öğrenir. Mekke’ye gelir ve Mekkelilere bu durumu anlatır. Bu arada Hz. Abdullah bulunduğu yere gelince alındaki nübüvvet nurunu görür. Yemen padişahının kızı kendisini tanıtır, bütün zenginliğini, servetini paylaşabileceğini, kendisiyle evlenmek istediğini söyler. Hz. Abdullah durumu babasına aktarır. Hz. Abdumuttalib bu işe sevinir ama düşünmek, görüşmek gerektiğini söyleyerek kararı ertesi güne bırakır. O gece Abdullah’taki nur Mekke’nin güzel kızlarından Emine’ye (Âmine) intikal eder ve Emine, Allah’ın hikmetiyle hamile kalır. Ertesi gün Abdullah’ın alındaki nurun kaybolduğunu gören Yemen padişahının kızı durumu anlar, çok üzülür ama çaresiz memleketine döner (Köksal, 2010: 86-87).¹²

Ahmet Yaşar Ocak, Hz. Peygamber’in “tarihsel kişilikten mitolojik kimliğe geçiş” sürecinin ağırlıklı olarak İslam’ın antik medeniyet sahalarına yayılmasından sonra başladığını söyler ve Osmanlı sahasında XV. yüzyılda Süleyman Çelebi tarafından yazılan “Mevlid-i Nebevî”nin Hz. Muhammed’i mitolojik olarak algılamanın tipik motiflerini içerdiğini söyler (Ocak, 2005: XVI). Hacı Mustafaoğlu Za’ifi’nin “Mecma’ü’l-envar”ı da Hz. Peygamber’in mitolojik hüviyetine “nur” kavramı çerçevesinde katkıda bulunmuştur.

Allah’ın aslanı kabul edilen Hz. Ali’nin tanrısallığı birçok yerde kendini göstermektedir.¹³ Yukarıda zikrettiğimiz gibi Âlâ Nur’un doğduğu çocuk Hz. Ali’den olma kabul edilir ve adı “Seyit Ali Arslan Han” olarak konulur. Türk boylarının ortak destanlarından Köroğlu’nun bir rivayetinde de Hz. Ali, mezarda doğan çocuğun babası olarak kabul edilmektedir: “19. yüzyılda yazıya alınan ve H. Zarifov’un 1936’da arşivden bulunduğu bir varyanta göre Goroğlu, Hz. Ali’nin oğludur. Deli diye adlandırılan bu destandan anlaşılır ki, Goroğlu’nun anası Çambil’dir. Çambil, Hz. Ali’nin hizmetçisidir. Hizmetçi Hz. Ali’nin onun ağzına tükürmesiyle hamile kalır. Bunu duyan Fatıma, Çambil’i evden kovar. Hizmetçi doğum zamanına yakın ölür, çocuk mezarda doğar (Memetyazov, 1982: 58 Bayat, 2003: 30’dan).”

Kaz Dağı Türkmenleri arasında meşhur olan Sarı Kız da Hz. Ali’nin nefes evladı olarak bilinir. Pertev Naili Boratav’ın bu konudaki tespiti şöyledir: “Zühre, Ali’nin alında ‘doğmuş’ ve Selman ona âşık olmuştur. –Bu inanın Fâtıma’dan (kocası uzaklarda iken) doğmuş bir kıza (batı Anadolu Tahtacılarının kutlu-ermiş kişi saydıkları ve Kaz Dağında yatan Sarı Kız’a) Selman’ın âşık olmasını anlatan efsane ile ilgisi bulunmaktadır (Boratav, 1984: 19).”¹⁴

Nefes evladı konusunda bir örnek daha verebiliriz: Albülbaki Gölpinarlı’nın yayımlamış olduğu “Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaşî Veli”de Kadıncık Ana’nın Hünkâr’ın kanlı abdest suyunu içerek hamile kalması şöyle anlatılmaktadır:

“...Kadıncık, erenlerin himmetini ve duasını aldı, evine gitti, karar etti, erenlerin hizmetine meşgul oldu. Kadıncık’ın âdetiydi, Hünkâr, abdest alsa, yemekten sonra ellerini yıkasa o suyu, hemen içerdi. Bir gün Hünkâr, abdest alırken burnu kanadı. Kadıncık dedi, bu suyu, ayak değmiyecek bir yere dök. Kadıncık leğeni kaldırıp götürdü. Şimdiye kadar o tertemiz suyu içerdim, bunu ne diye dökeyim, hayırlısı bu, tiksinsenmeden bunu da içeyim dedi. Leğeni kaldırıp içti, tekrar Hünkârın önüne getirdi.

Hünkâr, Kadıncık'ın yüzüne baktı, bu hal, malum olmuştuz zaten kendisine, Kadıncık dedi bu suyu da içtin mi? Kadıncık, erenlere ne malum değil, erenlerden artanın bir yudumunu bile dökecek yer bulamadım; ancak karnımı buldum dedi. Hünkâr, Kadıncık dedi bizden umduğun nasibi aldın; senden iki oğlumuz gelecek adımızla, onlar yurdumuz oğlu olacak, halkın yetmiş yaşındakileri, onların yedi yaşında olanın elini öpsünler. Dünya bozulsa onlar sırtları üstüne yatsınlar, hiç zahmet görmesinler (Gölpınarlı, 1995: 63-64).”

Kadıncık Ana'nın Hacı Bektaş'ın kanlı abdest suyunu içerek hamile kalması, çevrede birtakım dedikoduların çıkmasına sebep olur. Vilayetname, Hacı Bektaş Veli'nin fizyolojik olarak çocuk sahibi olamayacağını gösteren bir kerametini naklederek bu dedikoduların önünü almak ister.¹⁵

Kadıncık Ana, Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya geldiğinde manevi himmetini vermek için tercih ettiği ve evinde konakladığı bir Türkmen ermişidir. Yaşar Nuri Öztürk, yukarıda verdiğimiz Kadıncık Ana ile ilgili menkıbeyi andıktan sonra şöyle bir açıklama getirir: “Bektaşî geleneği, Hacı Bektaş'ın yerine postnişin olarak Hızır Lâle'yi geçirmektedir. Âşıkpaşazade'nin: ‘Hacı Bektaş Kadıncık Ana'yı kız edindi.’ beyanıyla, Vilayetname'nin beyanlarını birlikte düşünürsek, Kadıncık Ana'nın çocuklarının babası olarak İdris'i göstermek zorundayız. Bu durumda, burun kanı vs. kerameti, bir velinin çocuğu olmayan bir kadına duası [nefesi] olarak kabul edilebilir ki, bunun garipsenecek bir yanı da yoktur (Öztürk, 1992: 94).”

Hacı Bektaş'ın evlenip evlenmediği tartışmalarını bir kenara bırakırsak Bektaşîlerin günümüze iki kola (Dedegan=Çelebilik ve Babağan=Dedebabalık) ayrılarak geldikleri görülmektedir. Bu da “yol evlatlığı” ve “bel evlatlığı” gibi bir ayırımın doğmasına sebep olmuştur. Dedeliğin soydan gelme (bel evlatlığı) esasına dayandığını savunan “Çelebiler”, Hacı Bektaş'ın “bel evladı” olduğuna inanırlar ve dedeliğin de bu soydan gelen kimselere yani kendilerince yürütülmesi gerektiğini savunurlar. Bedri Noyan, bu görüşün çok sonraları Cemâleddin Efendi tarafından ortaya konan ama ispat edilememiş bir görüş olduğunu söyler (1987: 22). Dedeliğin liyakat esasına göre belirlenmesini savunanlar (Babağan=Dedebabalık) ise Hacı Bektaş'ın “bel evladı” olmadığını ileri sürerler (Üçer, 2007: 185-204).

Bektaşîlikte önemli bir yere sahip olan nefes evladı kavramı, İslami inanıştaki Hz. İsa'nın dünyaya gelişi hadisesine bağlanabilir: “Allah'ın emriyle Cebrail Aleyhisselam Hz. Meryem'in inzivaya çekildiği yere gelerek bir erkek çocuk dünyaya getireceğini müjdelemiş ve nefesinden üflemesi suretiyle hiçbir erkekle teması olmadan Hz. Meryem'in hamile kalmasına sebep olmuştur. İşte, görünüşte bu telakkiden hareketle Bektaşîlik ve Kızılbaşlık'ta, bir velinin nazarıyla veya onun kullandığı sudan içmekle bir kadının gebe kalıp çocuk doğuracağına inanılmıştır ki, doğan bu çocuk o velinin nefes evladı yahut nefes oğlu kabul edilmektedir (Ocak, 2000: 246-247).”¹⁶

Kan içerek hamile kalma motifine “Köroğlu'nun Sonu” ile ilgili anlatılarda da rastlıyoruz. Köroğlu'nu öldüren Pikir Kız'ın, onun kanını içmek suretiyle hamile kaldığı rivayet edilmektedir (Bayat, 2003: 106).¹⁷

Türklerin Müslüman olmalarından sonra ortaya çıkan türeyişle ilgili anlatılarda eski tasavvurlarla yeni inançlar –Hz Ali örneğinde olduğu gibi- birbirini içinde mezcedilerek verilir (Önal, 2009: 57-72). Kırgızların “kırk kız”dan türediklerine ilişkin anlatı da İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan Hallâc-ı Mansur (858-921)’un gerçek hayat hikâyesinden alınmış gibidir. Müslüman olan Kırgızların kendilerini, eski inanışlarından koparma gayreti içinde ürettikleri türeyiş mitinde; iki sofu mümin olan Şah Mansur ve kız kardeşi Enel Pşevir’in cezbe halinde Hallâc-ı Mansur’un meşhur “Enel Hak” sözünü söylemeleri; bunun üzerine öldürülüp yakılmalarından sonra küllerinin bir havuza atılması ve bakire olan kırk kızın o havuzda oluşan köpükleri yutmak suretiyle hamile kalmalarından bahsedilir (Roux, 2005: 319). Mite göre Kırgızlar, bu genç kızların soyundan gelmektedirler. Kırgızların, kendi kökenleriyle ilgili bu miti üretmelerini Hallâc-ı Mansur’un “Türk ırkının İslam’a girmesini hazırlayan bir numaralı misyonun sahibi olmanın yanında, bu ırkın, Müslümanlığı tasavvuf penceresinden seyretmesinde de tartışmasız lider (Öztürk, 2007: 73)” olarak kabul edilmesinin etkisi şeklinde yorumlamak mümkündür. Burada dölleyici nesne olarak bir velinin külleri devreye girmektedir ki, bu da yukarıda verdiğimiz Hacı Bektaş Velî örneği ile örtüşmektedir.

Belli bir nesnenin yutularak hamile kalınması hususunda Türklerin yok oluş ve türeyişlerini anlatan destanlar/efsaneler, bize birtakım örnekler sunmaktadır.

Büyük bir savaşın sonunda yapayalnız kalan bir bakire kız, yağmur ile beraber yere düşen bir buz parçasının içinden çıkan iki buğday tanesini yemek suretiyle hamile kalır. Bu mucizevi hamilelikten olan çocuklardan birinin adı Koçkar Mundus, diğeri adı ise sadece Mundus’tur (Ögel, 1993: 56-57). Mundus ve Tölesler, dolu, yağmur, yıldırım ve şimşek tanrısı kabul ettikleri Totoy-Bayana’ya hitap ederken nasıl türediklerine de atıfta bulunurlar: “Buğday tarlası gibi dalgalanan / Buz burçak (dolu) gibi dökülen / Buz burçaktan (doludan) doğan / Muzigan (Buz khan) ın yiğeni / Babam Totoy Tanrı! (İnan, 1998: 454-455).”

İkinci asrın ortalarında büyük bir ün kazanmış olan ve Çin tarihlerinde adı “Tan-şe-hoay” olarak geçen Siyenpi yabgusunu, annesi Mo-lo-heu, eşinin olmadığı bir zamanda dolu tanesini yutmak suretiyle dünyaya getirir (Atsız, 1997: 69).

Herhangi bir nesnenin yenilmesiyle hamile kalınması durumu, günümüze kadar taşınmıştır. Tarihin kaydettiği ilk dönemlerden itibaren karşımıza çıkan bu olgunun günümüzde inanca bağlı olarak tespit edilmiş olması son derece manidardır. Mustafa Aksoy’un Tokat’ın Zile ilçesi Acısu Köyü’nden derlemiş olduğu ve kurttan türemeyi işleyen efsane, Türklerin türeyiş mitlerinde her zaman varlığı korunan, “dişi kurttan türeme veya kurt atadan gelme veya Wu-sun’larda olduğu gibi kurtun korumasında olma şeklindeki ortak ata mitinin (Özönder, 1999: 65-92)” günümüzdeki tezahürü sayılabilir. Söz konusu efsane şöyledir:

“Tokat-Zile’nin Acısu Köyü’nde Anşa Bacı (Ayşe Bacı) türbesi vardır. Bu türbe, Beydili Sıraçları’nın önemli bir inanç merkezidir. Yöredeki Avşarlar da bu ocağa bağlıdır. Ayşe Bacı türbesinin kültür tarihi açısından bir başka özelliği ise türbe etrafındaki mezar taşlarının

Kazakistan mezarlarında sıkça görülen “kulplu mezar taşı” şeklinde yapılmış olmalarıdır. Ayrıca Ayşe Bacının Hubyar Ocağının postuna oturduğuna da inanılmaktadır.

Köyde derlediğimiz bilgiye göre Ayşe Bacı fakir ve bekârdır. Bir gün çeşmeden su alırken çeşmeye bir kurt gelir ve ağzı ile getirdiği eti orada bırakır gider. Eti yerden alıp, evine götürerek pişirip yiyen Ayşe Bacı bir gün hamile kalır. Bu hamilelikten bir oğlu olur. Bugün Zile ve civarında soy ismi kurt, kurtlu, kurtoğlu olan pek çok Sıraç aile ‘Kurtoğlu Ocağı’na bağlı olduklarını ifade ederler (Aksoy, <http://www.haberakademi.net / 03.01.2010>).

Kök Türklerin “Kurttan Türeyiş”¹⁸ efsaneleriyle olan tarihi genetik bağ, burada tersine dönmüş; soyun türemesinde dölleyici unsur olan et parçası, bir kurt marifetiyle kadının önüne bırakılmıştır. Anlatıda geçen Anşa (Ayşe) Bacı, tarihi kişilik olarak Tokat/Zile’de faaliyet gösteren “Hubyarlılar Ocağı”nın 1850’li yıllarda kurulan “Babacılar” kolunun postnişini olan Veli Baba’nın eşidir (Üçer, 2007: 185-204). Anşa Bacı, kocası Veli Baba’nın ölümü üzerine hem sosyal hem de dinî liderliğe yükselerek Anadolu Alevileri arasında ilk kadın postnişin olma unvanını almıştır (Selçuk, 2010: 136-147). Bu bilgiler ışığında anlatıda geçen et parçası yemek suretiyle hamile kalınmasını, Anadolu’da çok yaygın olan kısırılık giderme usullerinden biri olarak yorumlamak mümkündür. Anşa Bacı’nın dünyaya getirdiği çocukların soy isimlerinin “kurt, kurtlu, kurtoğlu” olarak günümüze kadar gelmesini de Anadolu’da çok yaygın olan türbe ve yatır ziyaretlerinden sonra doğan çocuklara o yatırın isminin verilmesi şeklinde karşımıza çıkan inanışın bir benzeri olduğunu söyleyebiliriz.¹⁹

Yukarıda örneklerini verip yorumlamaya çalıştığımız belirli nesnelere dışında kahramanın doğumunu mucizevi hale getiren birkaç farklı örnek daha verebiliriz.

Duyunsun ulusuna mensup Dabayı Şaman’ın ruhlarla gökyüzüne gitmeden önce dokuz eşinden en küçüğünü alından koklamak suretiyle hamile bıraktığı rivayet edilmektedir:

“... Şaman karısını yanına çağırıp:

—Yanıma gel, sevdiğim! Eğer, benim bir çocuğum olmazsa neslim tükenecek. Yanıma gel ki, gitmeden önce seni alından koklayayım, dedi.

Şamanın en çok sevdiği karısı, o zaman doksan yaşındaydı. Şaman, karısının alından koklayıp:

—Şimdi sen hamilesin. Senden doğacak olan çocuk, şaman olacak. Ona Ilgın adını verin, öyle tanınsın. Onun bir oğlu olacak ve o da şaman olacak... (Bayat, 2004: 62)”

Meddah Behçet Mahir’den derlenen “Firdevs Şah” ile “Lâtif Şah” adlı halk hikâyelerinde, kahramanların doğumlarını mucizevi hale getiren olgu, bakire olan kızların Hızır tarafından kendilerine satılan gülleri koklamak suretiyle hamile kalmalarıdır.

Firdevs Şah’ın üç oğlu ile Gatmer adında bir kızı vardır. Gatmer, bir gün Hızır olduğunu bilmediği bir ihtiyardan bir gül satın alır ve onu koklar. Üç, beş ay sonra hamile

olduğunu öğrenir. Durumu öğrenen Firdevs Şah, doğan çocuğu aynı gün saraydan uzaklaştırıp ıssız bir yere kundağıyla bıraktırır. Derdli Çoban adında biri çocuğu bulur ve ölmekten kurtarır. Derdli Çoban, çocuğa Gurbanı adını verir, sünnet ettirir ve yaşı gelince okuması için hocalara teslim eder. Kısa bir sürede ilimde çok ileri giden Gurbanı, bütün ülkenin âlimlerine ders verecek hale gelir. Gurbanı'nın ilimde bu kadar ileri gitmesini anlatıcı, onun dünyaya gelişindeki olağanüstülüğe bağlar: “Gurbanı, bütün o ülkenin âlimlerine ders veriyordu, ohudurdi. Her yandan iklim iklim halg devam ediyordi. Çünküm bunun mayesi neydi? Hazreti Hızır'ın gül vermesi. Mayesi bu idi (Sakaoğlu vd., 1999: 51).”

Hikâyenin devamında Gurbanı, klasik halk hikâyelerindeki bir kahraman gibi karşımıza çıkar.

Latif Şah, Şiraz'ın Horasan şehrinin hükümdarıdır. Üç oğlu ve Gatmer Çiçek adında bir kızı vardır. Gatmer Çiçek, Firdevs Şah hikâyesinde anlatıldığı şekilde hamile kalır. Durumu öğrenen baba Latif Şah, kızını öldürmek ister. Araya giren kimseler, kızın günahsız olduğunu ispat ederler. Latif Şah, kızını öldürmekten vazgeçer ama Fes padişahının ülkesine sürgüne gönderir. Burada bir ormanda ağaç dallarını yiyerek hayatta kalan Gatmer Çiçek, günü gelince çocuğunu dünyaya getirir. Çocuğa Hekmet adını kor. Ava meraklı olan Fes padişahının oğlu Osman Bey, bir av sırasında Gatmer Çiçek'le karşılaşır. İlk görüşte Gatmer Çiçek'e âşık olan Osman Bey, kızı sarayına götürerek onunla evlenir. Sarayda büyüyen Hekmet, yedi yaşına gelince hocalara verilir. Hekmet, bir yıl sonra Fes toprağındaki tüm âlimlere ders verecek yetkinliğe ulaşır. Anlatıcı, diğer hikâyede olduğu gibi burada da çocuğun, çok küçük yaşta ilim sahibi olmasını dünyaya gelişindeki olağanüstülüğe bağlar (Sakaoğlu vd., 1999: 82).

Hikâyenin devamında mucizevi bir şekilde dünyaya gelen Hekmet'in önemli bir rolü yoktur. Hikâye, yaptıklarına pişman olan baba Latif Şah'ın kendi ülkesini terk etmesi ve kızını bulmak üzere çıktığı yolculuklar ile Osman Bey'in başından geçen birtakım hadiselerle devam etmektedir.

Anadolu'da çok yaygın olan “Muradına Ermeyen Kız/Dilber” adlı masalda da, bayan kahramanın yanağında açan güllerin bir başka mekânda masalın erkek kahramanı tarafından koklanması sonucu bayan kahramanın hamile kalmasından bahsedilmektedir. Muradına Ermeyen Kız/Dilber adlı masalın çok sayıda eş metni vardır: “Muradına Nail Olmıyan Dilber Hanım (Caferoğlu, 1940: 67-70)”, “Muradına Ermeyen Dilber (Tuğrul, 1969: 275-278)”, “Muradına Ermeyen Dilber (Seyidoğlu, 1975: 277-280; 281-284; 285-290)”, “Muradına Ermeyen Kız (Kunos, 1998: 186-190)”, “Muradına Nail Olmayan Dilber (Sakaoğlu, 2002: 443)”, “Muradına Nail Olmayan Dilber (Alptekin, 2002: 332-336)”, “Muradına Ermeyen Dilber (Alangu, 2006: 71-87).”²⁰ Söz konusu masalarda mucizevi bir şekilde doğan çocuğun kutlu kişi veya kahraman olduğuna ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Gülün koklanması suretiyle hamile kalınmasını, masal mantığı içinde düşünmek doğru olacaktır.

Mucizevi (babasız) doğum motifini ele aldığımız bu çalışmada, tanrısallığın yalnızca babasız doğumla/türemeye olan ilişkisi üzerinde durulmuştur. İnsanlık tarihinin en eski sözlü verimleri ile günümüzde yaratılanlar da dahil olmak üzere tespit edebildiğimiz anlatılarda, normal insanlardan birtakım özellikleriyle ayrılan peygamber, şaman, hakan/imparator, destan kahramanı, veli vs. kimselerin her zaman tanrısallığına atıfta bulunulmaktadır.

İncelenen bütün metinlerde dölleyici unsur olarak karşımıza çıkan tanrısal sembeler erkek ama insan olmayan (şık, nur, kan, kanlı abdest suyu, buğday tanesi, et parçası, buz parçası) değişirken döllenen unsur; yani kadın aynı kalmaktadır. Bu da -Devadari'den naklettiğimiz ilk erkek ve kadının yaratılış kakındaki anlatı hariç- türemeye ilgili anlatılarda mutlak kural olarak bir insanın doğumunun yoktan gerçekleşmediği anlamına gelir. Doğan kişilere olağanüstülüğü veren de doğuma vesile olan nesnenin özgülüğüdür.

Normal insanlara göre ana rahmine düşüş şartları çok farklı olan "kahramanlar", dünyaya gelmelerinde etkili olan tanrısal sembeler dolayısıyla içine doğdukları toplumu yerine göre uyarma, onları çeşitli saldırılardan koruma, esir iseler özgürlüklerine kavuşturma gibi görevleri ifa etmekte. Bir başka ifadeyle, söz konusu kahramanlar, içine doğdukları toplumun niteliğine bürünerek o toplumun hürriyetine, kurtuluşuna ve kutsanmasına vesile olmaktadır.

İnsanlığın kurtuluş ümidi olarak mucizevi bir şekilde dünyaya gelen ve içine doğdukları toplumu her türlü yönlendirebilme yeteneğine sahip olan bu kahramanların doğumlarındaki olağanüstülük, onların yaptıkları işlerin hiçbir şekilde sıradan bir doğumla dünyaya gelen insanlara nasip olmayacağına da bir göstergesidir.

Sonnotlar

¹ Bilge Seyidoğlu, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller*, İstanbul, 2002, adlı kitabında değişik Türk boylarından derlenmiş yaratılış ve türeyiş mitlerini bir araya getirmiştir.

² Devadari'nin yaratılışla ilgili verdiği bilgiler için bk. İnan, 1995: 21.

³ Bu çalışma kapsamında ortaya koymaya çalıştığımız bakış açısı dışında, çeşitli kahramanların olağanüstü bir şekilde dünyaya gelişlerini ele alıp inceleyen çalışmalar da vardır: Mustafa Cemiloğlu, Halk hikâyelerindeki doğum motifini kitaplaştırmıştır (Cemiloğlu, 1999). M. Öcal Oğuz, olağanüstü doğum motifi etrafında Manas'ın doğumunu ele alır (Oğuz, 1995: 12-13). Saim Sakaoğlu, destan kahramanlarının doğumunu ele aldığı bildirisinde, Er Manas'ın olağanüstü doğumunun Anadolu Türklerindeki benzerleri üzerinde durur (Sakaoğlu, 1999: 443-453). Mehmet Aça, bazı Türk kahramanlık destanlarında karşımıza çıkan "öksüz ve yetim" bahadurlar üzerinde durur (Aça, 2003: 67-75). Naciye Yıldız, Türk destanlarındaki çocuksuzluk motifini ele aldığı çalışmasında, ileri yaşlardaki ebeveynlerden dünyaya gelen çocukların olağanüstü doğumlarına dikkat çeker (Yıldız, 2009: 76-88).

⁴ Lord Raglan'ın söz konusu makalesini Türkçeye kazandıran Metin Ekici, daha sonra yayımladığı *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, adlı çalışmasında yukarıda iktibas ettiğimiz 4. Maddeyi, *Kahramanın ana rahmine düşmesi uygunsuz bir ilişki sonucudur.* şeklinde çevirmiştir (Ekici, 2007: 120).

⁵ Perseus ve Dionysus hakkındaki anlatılar için bk. (Grimal, 1997: 157, 635).

⁶ "İsa Mesih'in doğumu şöyle oldu: Annesi Meryem, Yusuf'la nişanlanmıştı. Ama evlenip birleşmelerinden önce Meryem'in kutsal ruhtan gebe kaldığı anlaşıldı. Meryem'in nişanlısı Yusuf, doğru bir adam olduğu ve onu herkesin önünde utandırmak istemediği için ondan gizlice ayrılmak niyetindeydi. Ama böyle düşünmesi üzerine Rabbin bir

meleği ona rüyada görünerek şöyle dedi. 'Davut oğlu Yusuf, Meryem'i kendine eş olarak almaktan korkma. Çünkü onun rahminde oluşan Kutsal Ruh'tandır. Meryem bir oğul doğuracak. Adını İsa koyacaksın. Çünkü halkını günahlarından kurtaracak olan Odur (Matta 1/18-25, İncil 1995: 5-6)."

⁷ Burada, kadının Tanrı veya Tanrı çocukları tarafından döllenmesi, beraberinde bu şekilde dünyaya gelen kahramanların (peygamber, hakan, şaman, destan kahramanı, veli vs.) "tanrı oğlu" olarak algılanmasına zemin hazırlamıştır. Bu şekilde doğumun gerçekleşmesi, bazı kültürlerde "gayrimeşru" çocukların meşrulaştırma çabaları olarak da birtakım yanlış algılamalara sebep olmuştur. Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında da görüleceği üzere, Türk inaniş sisteminde "tanrı oğlu" kavramı yoktur. Kutsal kişiler (peygamber, şaman, hakan, destan kahramanı, veli vs.), Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olarak algılanırlar. Bunlar Tanrı katında yaratılmış ve dünyaya gönderilmişlerdir. Bu durum en güzel ifadesi Orhun Yazıtları'nda, "Tengri teg tengride bolmuş Türk Bilge Kagan... (Kül Tiğin Abidesi, güney cephesi 1. satır) / *Tengri teg Tengri yaratmış Türk Bilge Kagan...* (Bilge Kagan Abidesi doğu cephesi 1. satır) (Ergin, 1995: 65, 77)" şeklinde geçmektedir. Ahmet B. Ercilasun, söz konusu ifadeleri birçok çalışmasında ele alır ve Bilge Kağan'ın "Bodunun adı sanı yok olmasın diye, bodun olsun diye gökten çok seyrek olarak yeryüzüne inen 'semavi bir hükümdar', 'Tanrı gibi gökte oluşmuş/gökten gelmiş' (2007: 126)" bir kağan olduğunu söyler. Durusun Yıldırım da, Abidelerde geçen bu ibareleri, "Tanrı gibi, Tanrı tarafından (kağan) yapılan / yaratılan (ben) Türk Bilge Kağan..." şeklinde anlamak gerektiğini söyler (1998: 112-123).

⁸ "Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan bir yerde Tanrı'ya yalvarmakta idi. Karanlık bastı. Gökten bir gök ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan oraya yürüdü ve gördü ki: O ışığın içinde bir kız var, yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı. Başında (alında) ateşli ve parlak bir beni vardı, demir kazık (kutup yıldızı) gibi idi. O kız öyle güzeldi ki, gülse Gök Tanrı gülüyor; ağlasa Gök Tanrı ağlıyordu. Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti; sevdi, aldı. Onunla yattı ve dileğini aldı (Sakaoğlu ve Duymaz, 2003: 221)." Oğuz Kağan, bu gök menşeli kızlarla evlenmekle Tanrı kutunu kazanmış olur. Oğuz Kağan, bu kut sayesinde "... ülkeyi yönetmek, yeni fetihler yaparak Tanrı nizamını, yani töreyi yaymak için harekete geçmiştir. Türk toplumunun han ya da beylerin Tanrı tarafından Cennet'ten gönderildiğine dair inancı, onların evlenecekleri kadınların da bizzat Tanrı tarafından gönderildiğine dair inancın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Aça, 2000: 5-17)."

⁹ Arı-Haam'ın Tıvalarca ilk insan olarak kabul edilmesine ilişkin değerlendirmeler için bk. (Ergun, 2006: 141-148; Aça, 2009: 59-75.)

¹⁰ "Satuk Bugra Han'ın, Hasan, İsen, Hüseyin ve Yusuf Kadir Han adında dört oğlu ve dört kızı vardı. Büyük kız Nesibe Türkân, Hik Mâdhî ile evlendi ki bundan yalnız bir kızı dünyaya geldi. İkinci kızı Âla Nur, bir gece İsa'nın annesi Meryem gibi ona ağzından bir damla ışık süzülen Cebrail'in ziyaretini kabul etti. Vakit gelince bir oğul dünyaya getirdi. İstihare ve istihare edilen hâkim ve âlimler, bunun Ali'nin oğlu olduğunu anladılar ve ona Seyit Ali Arslan Han adını verdiler (Turan, 1998: 150-151)."

¹¹ Günümüz Bektaşî şairlerinden Haydar Kaim'in bir "dövaz imam"ında bu inanışın izlerini açıkça takip edebiliyoruz:

"Dünya cansız iken cihan su iken
Kudretinden bir nur yarattı Allah
Ol nurla bezendi cümle kâinat
Onu da Âdem'e verdi bir Allah"

*Ol nur Şit ile İdris'e geçti
Âdemler içinde hem Nuh'u seçti
Halil İbrahim'le dünyadan göçtü
İsmail, İsa'da göründü bu nur*

*Mührü Süleyman'da nurlar göründü
Kenan ile Yakup nura büründü
Yakup, Yusuf diye yere süründü
Yusuf Peygamber'de göründü bu nur*

Gökyüzünden ol nur doğdu dolandı
Abdülüttalip'te taksim kıldı
Bir parça Ebu Talip'e verildi
Muhammet Ali'de göründü bu nur

Hatice, Fatıma onda nur oldu
Ol nur Muhammet Ali'de sır oldu
Ali, Fatıma'yla geldi bir oldu
Hasan, Hüseyin'de göründü bu nur

Zeynel'de zindanda nura boyandı
İmam Bâkır, Cafer nurdan uyandı
Musa-yı Kazım da nura bulandı
Muhammet Ali'de göründü bu nur

İmam Rıza nurdan bir dolu içti
Taki ve Naki gönülmü deşti
Hasanü'l-Askeri nur ile göçtü
Muhammet Ali'de göründü bu nur

Mehdî mağarada nurla sır oldu
Hacı Bektaş Veli nesli gül oldu
Pirim Balm Sultan nurla bil'oldu
Hünkâr Hac[i]Bektaş'ta göründü bu nur

Canım Lütfü Dede'm sözlerin nurdur
Aslın Ehl-i Beyit cennette güldür
Ali Haydar'm da kapında kuldur
Aslın Pir Bektaş'ta göründü bu nur (Bekki, 2008: 97-139)."

¹² Toplam 62 beyit olan "Yemen Padişahının Kızı" başlıklı bölümde, nurun geçişi ile ilgili beyitler şöyledir:

"314 Eminê adlu bir ôatun var-ıdı
Be-âÂyet öyb-ıdı anı severdi

315 Meger ol gıce görüñ úudretullÂh
Neler işler ki görüñ öikmetullÂh

316 Maóabbet dēñizi úaynadı úaşdı
Meger ol gıce ol nýr raóme düşdı

317 Óamile oldı ol gıce Emine
Be-âÂyet şÂóumÂn irdi cÂnna

318 Ki èAbdullÂh alındaai ol nýr
Gelüp Âmine'ye hem oldı mesrýr

319 äabÂh oldı çü èAbdullÂh yügürdi
O düñki maálaóat için úayurdı

320 Ki vardı anda úuzuñ diómetinê
DuêÂlar eyledi hem devletinê

321 Çü gördi úz ki èAbdullÂh'dan ol nýr
Gidüp bir ayruu úulmuş o mesrýr

322 Çü görmêdi o nýrı anda ol mÂh
Daóı úldı derýnından o bir Âh (Köksal, 2010: 130-131)."

¹³ Bu konuda geniş bilgi için bk. Irène Mélikoff, 2005: 79-101.

¹⁴ Sadi Yaver Ataman tarafından derlenen bir şiirde, Sarı Kız efsanesi şöyle dile getirilir:

"Sen yarattın yeri göğü ezeli
Heey kurbanın olam Zülfikar Ali
Dünya hiç görmemiş böyle güzeli
Heey kurbanın olam Zülfikar Ali!

Fatma'nın nurundan Kâbe'ye düşen
Mevlâ nefesinden süzülüp geçen
Sarı Kız elinden doldurup içen
Heey kurbanın olam Zülfikar Ali!

Eşiğin yanında yan yatan Sultân
Sarı kız divânında kurulan Arslan
Sırrı esrârını bilendir Selman
Heey kurbanın olam Zülfikar Ali!

Malını canını helâl aldın mı?
Irzımı, kanımı helâl aldın mı?
Sarı Sultan'ımı helâl aldın mı?

Heey kurbanın olam Zülfikar Ali! (Ataman, 1959: 1911-1912)". Sarı Kız efsaneleri konusunda bir değerlendirme için bk. Duymaz, 2001: 88-102.

¹⁵ "Hacı Bektaşî Velî'nin yakınında bulunan Sarı İsmail, Hünkâr'ın birtakım kerametlerini gözüyle müşahade etse de onun hakkındaki olumsuz kanaati değişmez. Yukarıdaki menkıbeye bağlı olarak ortaya çıkan söylentiler üzerine Hacı Bektaşî Velî, Sarı İsmail'i bir zemheri ayında gezmeye çıkarır. Vilayetname'de bu durum şöyle anlatılır: "Bir gün, Hünkâr, Saru'ya kalk da dedi, seninle biraz bağda, bahçede gezelim. Sulucakarahöyük'ün yakınında bir bahçeye gittiler, bir elma ağacının dibine vardılar. Hünkâr, Saru dedi, gönlümüz yemiş ister, çık şu ağacından elma devşir. Vakit kıştı, yer karla örtülmüştü. Saru, Hünkâr'a kış günü dedi, hiçbir ağaçta bir yaprak bile yokken yemiş mi olur? Hünkâr, Saru dedi, sen aşağıda dur, ağaca ben çıkayım. Hünkâr, besmeleyle ağacın üstüne çıktı. Ağaç, hemen yeşerdi, yapraklandı, tomurcuklandı, çiçeklendi, çiçeği döküldü, bir anda dolu dolu elmalar bitti, oldu, salkım sallanmaya başladı. Hünkâr, Saru dedi, yukarıya bak, nice güzelim elmalar var, hangisini koparayım. Saru, yukarıya bakınca birden, Hünkâr'ın hayalarını gördü. Fakat baktı ki biri ak gül, öbürü kızıl gül. Başını aşağıya indirdi, onun gerçek erenlerden olduğunu anladı (Gölpınarlı, 1995: 32)."

¹⁶ Alevi-Bektaşî zümreleri arasında kabul gören "nefes evladı" kavramı Veysel Karanî'nin doğumuna kadar götürülmektedir. Veysel Karanî, Hz. Peygamber'e ulaşamayıp sahabeye ulaşanlardır. Siffin savaşı esnasında Hz. Ali'ye biat edip savaşa katılmış ve şehit olmuştur. Bu nedenle Aleviler, Veysel Karanî'ye özel bir muhabbet duyarlar. Bu muhabbetten olsa gerek Aleviler arasında Veysel Karanî'nin Hz. Peygamber'in nefes evladı olduğuna dair bir anlayış ortaya çıkmıştır. Ahmet Yaşar Ocak'ın bir Alevi dedesi olan Âşık Feyzullah Çınar'dan bu hususla ilgili tespit ettiği menkıbe şöyledir: "Veysel Karanî'nin annesi Hz. Muhammed'in yanında cariye imiş ve devamlı onun hizmetinde bulunmuş. Günün birinde Peygamber abdest alırken burnu kanamış ve leğene akmış. Cariye leğendeki suyu dökmeye kıyamayıp içmiş. Derken bir gün hamile olduğunu fark etmiş. Durumu gören Peygamber, dedikoduya meydan vermemek için cariyeyi gizlice Yemen'e yollamış. Kadın orada çocuğunu doğurmuş ve adını Veysel koymuş... (Ocak, 2002: 130)."

¹⁷ "Taşauz'da yazıya alınmış 'Goroğlun ahırkı dövrü' destanında Goroğlu'nu öldüren Pikir (Fikir) Kız olur. 120 yıl Goroğlu'nu bekleyen, ondan başka hiç kimseye gönül vermeyen Pikir Kız'ın son arzusu, sevgilisinin bir damla kanını içmektir. Goroğlu ile karşılaşan Pikir Kız, isteğini kahramana söyler. Bu sabır ve sevgi karşısında büyük saygı duyan Goroğlu da elini kolunu bağlattırıp kendini Pikir Kız'a teslim eder. Pikir Kız da eli kolu bağlı kahramanı öldürüp kanını içer ve bir varyanta göre hamile kalır (Bayat, 2003: 106)."

¹⁸ Gök Türklerin menşesine ilişkin efsaneler konusunda bk. Bahaeddin Ögel, 1993: 20-23; Özönder, 1999: 65-92; Yıldırım, 2000: 61-149.

¹⁹ Söz gelimi Sivas'ta, "Vahap, Abdulvahap, Gazi, Ahmet Turan, Turan" gibi erkek isimlerinin önemli bir kısmının "Abdulvahap Gazi" ile "Ahmet Turan Gazi" ziyaret yerlerinde tutulan dileklerden sonra doğan çocuklara verildiğini görüyoruz (Pürlü, 2002: 631).

²⁰ Söz konusu masalların ortak şeması şöyledir:

- a) Fakir bir adamın karısı hamamda bir kız doğurur.
- b) Bu sırada üç derviş (dört peri kızı) ortaya çıkar. Dervişlerden birisi kıza "Muradına Nail Olmayan Dilber" adını verir. İkinci derviş, "Bu kızın yıkandığı su altın olsun, güldükçe yanağında güller açsın, ağladıkça gözlerinden incimercan dökülsün, yürüdükçe yerlerde çimenler bitsin" der. Üçüncü derviş de kıza bir pazıbent (bilezik) verip bu pazıbent kolunda durdukça kızın yaşayacağını eğer çıkarsa kızın öleceğini söyler.
- c) Aile, kızın sayesinde kısa sürede zengin olur.
- ç) Padişahın oğlu kızın özelliklerini öğrenir ve onunla evlenmek ister.
- d) Kız, gelin olup saraya giderken yolda cadı karısı (teyze, sütanne, vezirin karısı) kızın gözlerini çıkarıp yanına alır ve kızı ormana terk eder. Kendi kızını padişahın oğluna götürür.
- e) Ormana terk edilen kız bir oduncu tarafından bulunur. Oduncu, kızın özellikleri sayesinde kısa sürede zengin olur.
- f) Bu arada padişahın oğlu diğer kızla evlenir fakat beklediği özellikleri onda bulamaz.
- g) Bir gün kız, yanağında açan güllerden iki tanesini oduncuya verip saraya giderek iki göz karşılığı satmasını ister.
- ğ) Padişahın oğlunu kandırmak isteyen kız, gülleri alır ve gözleri verir. Kız, gözlerini yerine takar ve görmeye başlar.
- h) Padişahın oğlu gülleri koklayınca kız bulunduğu yerde (mezar vs.) hamile kalır.
- ı) Gülleri gören cadı karısı, kızın hayatta olduğunu anlar ve pazıbendi almak için yola çıkar.
- i) Pazıbendi çaldıran kız ölür ve daha önceden hazırlanmış olan türbeye gömülür.
- j) Kız mezarda bir çocuk doğurur. Bir vesileyle türbeyi ziyaret eden padişahın oğlu çocuğu bulur ve sarayına götürür.
- k) Çocuk annesinin pazıbendini ele geçirir. Pazıbent kızın koluna takılınca kız tekrar canlanır.
- l) Cadı karısı ve kızı cezalandırılır, padişahın oğlu ile yanağında güller açan kız evlenir.

Kaynakça

- AÇA, Mehmet (2000): "Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri", *Millî Folklor*, 48: 5-17.
- AÇA, Mehmet (2003): "Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları", *Millî Folklor*, 58: 67-75.
- AÇA, Mehmet (2009): "Oğuz Kağan ve Arı-Haan Destanları Uygarlaşma Süreci Açısından Nasıl Okunabilir?", *Millî Folklor*, 82: 59-75.
- AKSOY, Mustafa (2009): "Türk Kültüründe Ziyaret Yerlerinin Yaygın Eğitim Bağlamında Sosyolojik Analizi", <http://www.haberakademi.net/03.01.2010>.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî (1988): *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ALANGU, Tahir (2006): *Billur Köşk Masalları*, İstanbul, Dünya Yayınları.

- ALPTEKİN, Ali Berat (2002): *Taşeli Masalları*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ATAMAN, Sadi Yaver (1959): “Kaz Dağı’nda Sarı Kız”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 118: 1911-1912.
- ATSIZ, Hüseyin Nihal (1997): *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, İrfan Yayıncılık.
- BAYAT, Fuzuli (2003): *Koroğlu Şamandan Âşıkta*, Alptan Erene, Ankara, Akçağ Yayınları.
- BAYAT, Fuzuli (2004): *Türk Şaman Metinleri, Efsaneler ve Memoratlar*, Ankara, Piramit Yayınları.
- BEKİKİ, Salahaddin (2008): “Bektaşî Geleneği İçinde Yetişen Hacıbektaşlı Bir Şair: Haydar Kaim ve Şiirleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 46: 97-130.
- BORATAV, Pertev Naili (1984): *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1940): *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- CEMİLOĞLU, Mustafa (1999): *Halk Hikâyelerinde Doğum Motifi*, Bursa, VİPAŞ Yayınları.
- DUYMAZ, Ali (2001): “Kaz Dağı ve Sarı Kız Efsaneleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5: 88-102.
- EKİCİ, Metin (2007): *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara, Geleneksel Yayıncılık.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2007): *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*, der. Ekrem Arıkoğlu, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1995): *Orhun Abideleri*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- ERGUN, Metin (2006): “Yaradılış Destanlarından Arı-Haana”, *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, der. M. Öcal Oğuz-Tuba Saltık Özkan, Ankara, Gazi Ü. THBMER Yayını, s. 141-148.
- ERGUN, Metin ve AÇA, Mehmet (2005): *Tıva Kahramanlık Destanları 2*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1995): *Vilâyet-Nâme –Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi.
- GRECARD, M. F. (1998): “Satuk Bugra Han Menkıbesi ve Tarih”, çev. Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, s. 145-187.
- GRIMAL, Pierre vd. (1997): *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, çev. Sevgi Tamgüç, İstanbul, Sosyal Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir (1995): *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- İNAN, Abdülkadir (1998): “İslâm Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, *Makaleler ve İncelemeler*, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 454-455.
- İncil (Müjde) İncil’in Çağdaş Türkçe Çevirisi, (1995), İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları.
- KARAMAN, Hayreddin vd. (2007): *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, C. III, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin (1953): “Gökten İnen Ejderha Efsanesi”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 44: 697-698.
- KOÇAK, Aynur (2006): “Türk Mitolojisinde Varoluş Sorunu Üzerine”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı*, C. IV, der. Fikret Türkmen-Gürer Gülsevin, Ankara, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 1401-1413.
- KÖKSAL, M. Fatih (2010): *Mevlid-Nâme Türk Edebiyatında Mevlid Türü ve Yeni Mevlid Metinleri*, Kırşehir, Denizoğlu Kitap- Kirtasiye.
- KÖKSAL, Mustafa Asım (2004): *Peygamberler Tarihi*, C. I-II, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- MÉLİKOFF, Irène (2005): “Bektaşî-Alevîler’de Ali’nin Tanrılaştırılması”, *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali*, der. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 79-101.
- NOYAN, Bedri (1987): *Bektaşîlik Alevîlik Nedir*, Ankara, Yay.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2000): *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2002): *Süflük Geleneğinin Efsânevi Öncüsü Veysel Karenî ve Üveysîlik*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar der. (2005): *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- OĞUZ, Öcal M. (1995): “Destanlarımızdaki Olağanüstü Doğum Motifi Etrafında Manas”, *Millî Folklor*, 27: 12-13.
- OĞUZ, Öcal M. (2007): “İnsanın Kökeni İle İlgili Mitler ve Dokuz Daldan Türemek”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı*, C. IV, der. Fikret Türkmen-Gürer Gülsevin, Ankara, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 1538-1542.
- ÖGEL, Bahaeddin (1993): *Türk Mitolojisi –Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖNAL, Mehmet Naci (2007): “Türk Mitinin Oluşumunda Işığın Rolü”, *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları, Şinasi Tekin Hatıra Sayısı II)*, 31/II: 145-158.

- ÖNAL, Mehmet Naci (2009): “Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgencilik”, *Millî Folklor*, 84: 57-72.
- ÖZKAN, Fatma (1997): *Altın Arığ Destanı*, Ankara, Bilig Yayınları.
- ÖZÖNDER, F. Sema Barutçu (1999): “‘Türk’ler Ne Zaman Bir ‘Millet’ İdi? I. Ortak Bir Köken Mitleri Vardı: Bir ‘Dişi-kurt’tan Türemişlerdi”, *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2 (Güz): 65-92.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri (1992): *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri (2007): *Aşk ve Hak Şehidi Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları.
- PÜRLÜ, Kadir (2002): *Sivas’ta İlbeli Türkmenleri*, C. II, Sivas, Sivas Belediyesi Kültür Yayınları.
- RAGLAN, Lord (1998): “Geleneksel Kahraman”, çev. Metin Ekici, *Millî Folklor*, 37: 126-138.
- ROUX, J-Paul (2005): *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- RUBEN, Walter (2000): *Eski Metinlere Göre Budizm -Budacılığın Diyalektik Yorumu*, hzl. Lütfü Bozkurt, İstanbul, Okyanus Yayıncılık.
- SAKAOĞLU, Saim vd. (1999): “Firdevs Şah”, *Meddah Behçet Mahir’in Bütün Hikâyeleri II*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 46-71.
- SAKAOĞLU, Saim ve DUYZMAZ, Ali (2003): *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, İstanbul, Ötügen Neşriyat.
- SAKAOĞLU, Saim (1999): “Destan Kahramanlarının Doğuşu: Er Manas ve Anadolu Türklerindeki Benzerleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler II. Cilt*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 443-453.
- SAKAOĞLU, Saim (1999): “Lâtif Şah”, *Meddah Behçet Mahir’in Bütün Hikâyeleri II*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 71-104.
- SAKAOĞLU, Saim (2002): *Gümüştane ve Bayburt Masalları*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- SELÇUK, Ali (2010): “Horasanda Eren Anadolu’da Evliya: Acısu Sıraç Köyü Örneğinde Kahraman Atalar Kültü”, *Millî Folklor*, 87: 136-147.
- SEYİDOĞLU, Bilge (1975): “*Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar –Metinler ve Açıklamalar*”, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayını.
- SEYİDOĞLU, Bilge (2002): *Mitoloji Üzerinde Araştırmalar Metinler ve Tahliller*, İstanbul, Dergâh Yayınları.

- ŞİŞMAN, Bekir (2009): *Cengiznâme -Haza Kissa-i Çingiz Han*, Samsun, Etüt Yayınları.
- TAŞ, İsmail (2002): *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Konya, Kömen Yayınları.
- TAVKUL, Ufuk (2001): “Karaçay-Malkar Nart Destanlarında Olağanüstü Doğum Motifi”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 11: 166-190.
- TUĞRUL, Mehmet (1969): *Mahmutgazi Köyünde Halk Edebiyatı -Menkabe, Hikâye, Masal, Fıkra*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- ÜÇER, Cenksu (2007): “Tokat Bölgesindeki Alevi Ocakların Yapılanması ve Dedelerinin Tanımlarından Hareketle Alevilik Üzerine Bir Değerlendirme”, *2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, C. I, der. Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül, Ankara, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, s. 185-204.
- YILDIRIM, Dursun (1998): “Köktürk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı?”, *Türk Bitiği Araştırma / İnceleme Yazıları*, Ankara, Akçağ Yayınları, s. 112-123.
- YILDIRIM, Dursun (2000): “[Ergene Kon]=[Erkin Kün] Mü?”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1997*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 61-149.
- YILDIZ, Naciye (2009): “Türk Destanlarında ‘Çocuksuzluk’”, *Millî Folklor*, 82: 76-88.